Journal of Nurse and Physician within War/Winter 2021/ Ninth Year
ISSN: 2645-3940 DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37

Exploring the dimensions and indicators of islamic spirituality for students of medical universities

Abstract

Introduction: One of the most important and main concepts in the religion of Islam is Islamic spirituality. Islamic spirituality is in fact the essence and foundation of Islamic civilization. Islamic spirituality considers man worthy and deserving of approaching God and introduces him as having the talent of the divine caliphate and the manifestation of divine names and attributes. The purpose of this study is to identify the characteristics and dimensions of Islamic spirituality for students of medical universities.

Methods: The present study is a qualitative study. Semi-structured interview tools were used to collect data. 19 participants in the field of Islamic ethics and spirituality in Tehran University of Medical Sciences participated in the study and were selected by snowball sampling method and interviews were conducted until data saturation. Data analysis was performed by Strauss-Corbin method.

Results: From the analysis of the content of the interviews, 3 main themes of insight, attitude and behavior as dimensions and 21 subthemes as indicators of Islamic spirituality were obtained.

Conclusion: According to the findings of the present study, educational officials and curriculum planners are recommended to use the benefits of this study in the development of curricula or workshops for students of medical universities.

Keywords: Islamic spirituality, Dimensions, Iindex, Medical education.

Article Info

Authors:

Mojgan Mohammadimehr[1]
Reza Ghanbari[2*]

Affiliations

1- Associated Professor, Department of Laboratory Sciences, Faculty of Paramedical Sciences, Aja University of Medical Sciences, Tehran, Iran.
2- Researcher, Education development center, Aja university of medical sciences, Tehran, Iran.
E-Mail: reza.ghanbari69@yahoo.com

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

فصلنامه پرستار و پزشک در رزم/ زمستان ۱۴۰۰ / سال نهم

سخن آغازین DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37 ISSN: 2645-3940

تبیین ابعاد و شاخص‌های معنویت اسلامی برای دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی

چکیده

مقدمه: غنی‌یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین مفاهیمی که در دین مبین اسلام مطرح است، معنویت اسلامی می‌باشد. معنویت اسلامی در واقع جوهره و زیربنای تمدن اسلامی به شمار می‌رود. معنویت اسلامی، انسان را شایسته و سزاوار رسیدن به قرب الهی می‌داند و دارای استعداد خلافت الهی، تجلی اسماء و صفات الهی معرفی می‌کند. هدف از مطالعه حاضر شناسایی شاخص‌ها و ابعاد معنویت اسلامی برای دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی می‌باشد.

روش‌کار: مطالعه حاضر یک مطالعه کیفی است. از ابزار مصاحبه نیمه ساختار یافته برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. ۱۹ نفر مشارکت‌کننده از متخصصان و خبرگان حوزه اخلاق و معنویت اسلامی در دانشگاه‌های علوم‌پزشکی شهر تهران در مطالعه شرکت داشتند که به روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شدند. انجام مصاحبه‌ها تا اشباع داده‌ها صورت گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش اشتراوس کوربین انجام شد.

یافته‌ها: از تحلیل محتوای مصاحبه‌ها، ۳ تم اصلی بینشی، نگرشی و رفتاری به عنوان ابعاد و ۲۱ تم فرعی به عنوان شاخص‌های معنویت اسلامی به دست آمد.

نتیجه‌گیری: با توجه به نتایج مطالعه حاضر، به مسئولان آموزشی و برنامه‌ریزان درسی توصیه می‌شود از یافته‌های این مطالعه در تدوین برنامه‌های درسی و یا کارگاه‌های آموزشی معنویت اسلامی برای دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی استفاده نمایند.

کلیدواژگان: معنویت اسلامی، ابعاد، شاخص، آموزش پزشکی.

اطلاعات مقاله

مژگان محمدی[۱]
مهر رضا قنبری[۲*]

وابستگی سازمانی نویسندگان

۱- دانشیار گروه علوم آزمایشگاهی، دانشکده پیراپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ارتش (آجا)، تهران، ایران.

۲- پژوهشگر مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ارتش (آجا)، تهران، ایران.

پست الکترونیک: reza.ghanbari69@yahoo.com

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

مقدمه

معنویت یکی از مهمترین و اصلی‌ترین مفاهیم مطرح در دین اسلام است. سرچشمه‌ی معنویت اسلامی، آموزه‌های قرآن کریم، فرمایشات پیامبر و اهل بیت می‌باشد. قرآن کریم معنویت را دارای قلمروی وسیعی شامل همه‌ی احوال، اقوال، افعال، انگیزه‌ها و اندیشه‌های انسان می‌داند، زیرا گوهر معنویت را خداگرایی می‌داند. لذا هر کاری که با رنگ و رایحهٔ رحمانی و انگیزهٔ الهی انجام گیرد، درحوزه معنویت اسلامی قرار دارد. روح حاکم بر معنویت در قرآن، ایمان به خدا و عمل صالح و به تعبیری عبودیت است (۱).

در مکاتب الهی، معنویت شامل خداشناسی، خداجویی و خدامحوری با شناخت هدف خلقت و زندگی، تلاش در جهت تکامل معنوی و خودسازی (مکارم اخلاقی و قلب سلیم و نفس راضی و مطمئن) و اندوختن توشه‌های برای حیات ابدی است (۲). در الهیات اسلامی، معنویت به معنای معرفت، ایمان به غیب و تبیین توحیدی نظام هستی "هو الاول و الاخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شیء علیم" است. اگر کسی این جهان مبدا لایزال هستی و ابدی خداوند است، هیچ‌گونه غم، اندوه و مشکلات روانی را به خود راه نمی‌دهد (۳). معنویت از دیدگاه اسلام، توجه و اهتمام به باطن تعالیم و آموزه‌های نظری و عملی دین و توجه به باطن غیب و پیراستن نفس از تعلق مادیات و آراستن به روحانیت است. حدود و ثغور معنویت را نوع ارتباط با خویشتن، با دیگران، با محیط و با خدا تعیین می‌کند. معنویت اسلامی اجرای دستورات دین مبین اسلام در پرتو توجه و تدبر خالصانه و زینت دادن آن به نورانیت جاری و ساری در نظام آفرینش و از رهگذر طهارت و خلوص عارفانه است. از این‌رو، ساحت حقیقی و زیر بنای اصلی معنویت را باید در باطن خود انسان جستجو کرد (۴،۵).

در معنویت اسلامی، خداوند محور است به این معنا که هدف عالی آن برخلاف مکاتب غربی، نه تنها دستیابی به نیروهای خارق‌العاده و وضعیت‌های مطلوب روانی، بلکه حقیقتی متعالی و فراتر از تمام نمودهای هستی را می‌جوید و به همه هستی معنا می‌بخشد و باور به وجود حقیقتی است که دارای تمام خیرها و کمالات نامحدود و سرچشمه بیپایان رحمت، زیبایی و بی نیازی است. به هستی و حیات، شکوه و معنایی دیگر می‌دهد. عرفان‌هایی که خدا محور نیستند، از این گنج بی‌پایان محرومند. با عرفان بودایی یا سرخپوستی، انسان این تعالی را احساس نمی‌کند. در عرفانهای سرخ پوستی نهایت شکوفایی انسان، بهره‌مندی از نیروی فراگیر طبیعت برای بهبود زندگی فردی است، عرفان ائوئیسم نیز رویکرد مشابهی دارد (۶). یکی از عناصر وجودی انسان که به صورت فطری در درون وی قرار داده شده است، بُعد معنوی است. بدون تردید، بازسازی و تعالی شخصیت معنوی، هدف اصلی همه رسولان الهی است. معنویت سالاری و اخلاق محوری در تار و پود تعالیم دین آشکار است (۷). مفهوم معنویت در پارادایم‌های سنت‌گرا، آیینگرا، انسانگرا، پست مدرنیسم تاییدگرا و پست مدرنیسم شک‌گرا در جدول شماره ۱ آورده شده است.

الهامی‌نیا و همکاران، معنویت اسلامی را اینگونه تعریف نموده‌اند: حیات طیبه و نورانیت دل از طریق معرفت، ایمان، عمل صالح و بندگی خدا بر اساس شریعت اسلامی، و بیان می‌دارند بدون ایمان و معرفت نسبت به خداوند و عالم هستی، و انجام کارهای شایسته و نیکو، معنویت مفعومی ندارد. آن‌ها معتقدند که اعمال صالح جزئی از معنویت محسوب می‌گردد و عمل صالح لازمه ایمان و مقوم معنویت و شرط لازم آن است،

جدول شماره ۱- مفهوم معنویت در پارادایم‌های مختلف (۸).

پارادایم	مفهوم
سنت‌گرا	معنویت با توجه به وابستگی و تعلق داشتن به یکی از ادیان شناخته شده جهان مثل آئین بودا، مسیحیت، اسلام، یهودیت.
آیین‌گرا	معنویت با توجه به وابستگی و تعلق آن به یکی از ادیان عصر جدید مثل جان‌گرایی (اعتقاد به جان داشتن اشیاء) طبیعت‌گرایی، اعتقاد به عالم ارواح. پیروان دکتر مُون، مانئو فاکس یا سایر پیامبران جدید
انسان‌گرا	معنویت بر حسب خود تحولی، شفقت، صداقت و سایر واژه‌ها و عباراتی که بیانگر ارزش دادن به برقراری ارتباط با دیگران است.
پست‌مدرنیسم تأییدگرا	معنویت با تعاریف آزادانه و مسامحه درباره واژه‌هایی مانند عشق، احساس، خوب بودن و واژه‌های دیگری که بیانگر ارزش دادن به خود است.
پست‌مدرنیسم شک‌گرا	نگرش کاملا منفی درباره معنویت، احساس این که معنویت ابزاری است برای رهبران تا پیروان خویش یا مدیران، زیردستان، معلمان و یا دانش آموزان را را استثمار کنند.

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

بـر عکـس اعمـال زشـت و ناپسـند، نابودکننـده معنویـت اسـت (۹). عطافـر و همـکاران، ابعـاد رهبـری معنـوی را یـاد خداونـد، اخـلاص، تـوکل، تقـوا و معادگرایـی برشـمرده‌اند (۱۰). در مطالعـه‌ای دیگـر، ابعـاد معنویـت را احسـاس اطمینـان از معنـادار بـودن زندگـی و بـاور بـه قداسـت زندگـی می‌دانـد (۱۱). پژوهشـی دیگـر، مؤلفـه‌های هـوش معنـوی را اعتقـاد بـه ربوبیـت، مراقبـت، ادراک فراحسـی، وحـدت و یگانگـی، اندیشـمندی و ریاضـت روحـی ذکـر کـرده اسـت (۱۲).

مراقبـت مبتنـی بـر معنویـت بـر عملکـرد اصلـی دسـت‌اندرکاران امـر سـلامت تاثیرگـذار اسـت، بنابرایـن آمـوزش بـر مبنـای معنویـت و اصـولا آمـوزش معنویـت لازم و ضـروری بـه نظـر می‌رسـد (۱۳). تغییـر و تحـولات علـم و فنـاوری، نیـاز بـه رویکـرد اخـلاق در حرفه‌هـای مرتبـط بـا رشـته‌های پزشـکی را ضرورتـی انـکار ناپذیـر سـاخته اسـت و امـروزه در بسـیاری از کشـورها، سـلامت معنـوی مـورد توجـه اسـت و در برنامه‌هـای آموزشـی وجـود دارد (۱۴). مطالعـه حاضـر بـا هـدف شناسـایی ابعـاد و شـاخص‌های معنویـت اسـلامی بـرای دانشـجویان دانشـگاه‌های علـوم پزشـکی صـورت گرفتـه اسـت.

روش کار

پژوهـش حاضـر یـک مطالعـه کیفـی اکتشـافی اسـت. از ابـزار مصاحبـه نیمـه سـاختار یافتـه بـا خبـرگان و صاحب‌نظـران حـوزه اخـلاق و معنویـت کـه بـه روش نمونه‌گیـری هدفمنـد انتخـاب شـده بودنـد، بـرای گـردآوری داده‌هـا اسـتفاده شـد. انجـام مصاحبه‌هـا تـا اشـباع داده‌هـا ادامـه پیـدا کـرد و بـا ۱۹ مصاحبـه، اشـباع اطلاعاتـی حاصـل گردیـد. سـوالات اصلـی مصاحبـه: تعریـف شـما از معنویـت اسـلامی چیسـت؟ ابعـاد و شـاخصه‌ای معنویـت اسـلامی از دیـدگاه شـما چیسـت؟

انجـام مصاحبه‌هـا بعـد از هماهنگی‌هـای لازم اداری و توضیـح اهـداف مطالعـه، تعییـن زمـان و مـکان مصاحبـه بـا فـرد مشـارکت‌کننده در محیطـی آرام کـه دفتـر کار مصاحبه‌شـوندگان بـود، انجـام گرفـت. هـر مصاحبـه بیـن ۲۵ تـا ۳۵ دقیقـه بـه طـول انجامیـد. جهـت تحلیـل داده‌هـا از روش تحلیـل محتـوا بـا رویکـرد اسـتقرایی اشـتراوس کوربیـن اسـتفاده گردیـد. انجـام تحلیـل بعـد از هـر مصاحبـه صـورت گرفـت و مراحـل زیـر در تحلیـل داده‌هـا بـه دقـت دنبـال گردیـد. ابتـدا، متـن مصاحبه‌هـای ضبـط شـده، تایـپ گردیـد تـا اسـتفاده از آن و کدگـذاری داده‌هـا راحت‌تـر صـورت گیـرد. سـپس متـن تایـپ شـده مجـددا بـا اطلاعـات ضبـط شـده، مطابقـت داده شـد. متـن هـر مصاحبـه، سـطر بـه سـطر مـورد بررسـی قـرار گرفـت و جمـلات معنـادار کـه مرتبـط بـا موضـوع اصلـی پژوهـش بودنـد و از اهمیـت زیـادی برخـوردار بودنـد، علامت‌گـذاری شـدند. مفهـوم اصلـی جمـلات معنـادار بـه صـورت کـد اسـتخراج شـد. در مرحلـه بعـد دسـته‌بندی کدهـا آغـاز گردیـد. بـه ایـن ترتیـب کـه کدهایـی بـا مفهـوم مشـترک تحـت یـک طبقـه قـرار داده شـدند و نامگـذاری گردیدنـد. بـا اسـتفاده از فرآینـد تحلیـل مقایسـه‌ای مـداوم، هـر داده بـا تمـام داده‌هـا مقایسـه شـد. داده‌هـای کدگـذاری شـده بـا یکدیگـر مقایسـه شـد. بـه ایـن صـورت کـه بـا هـر بـار مصاحبـه جدیـد، ممکـن بـود طبقه‌هـای قبلـی بازنگـری و طبقـات مشـابه بـا یکدیگـر ادغـام و یـا طبقـه جدیـدی ایجـاد گـردد. بـه ایـن ترتیـب بـا تشـکیل طبقه‌بنـدی، مقوله‌هـای اصلـی مطالعـه اسـتخراج و ارتبـاط بیـن طبقه‌هـا مشـخص گردیـد. بـرای اطمینـان از اینکـه تفسـیر داده‌هـا نشـان دهنـده پدیـده مـورد مطالعـه اسـت از شـیوه پرسـش از همـکار و چـک اعضـا، یادداشـت بـرداری در حیـن مصاحبـه و ضبـط مصاحبه‌هـا اسـتفاده گردیـد.

ملاحظات اخلاقی

در ایـن پژوهـش، تمـام ملاحظـات اخلاقـی شـامل جلـب رضایـت آگاهانـه، علـت ضبـط مصاحبه‌هـا، محرمانـه بـودن هویـت اشـخاص مصاحبـه شـونده رعایـت شـده اسـت.

یافته‌ها

در ایـن مطالعـه ۱۹ نفـر متخصـص شـرکت داشـتند کـه ۶ نفـر زن و ۱۱ نفـر از آن‌هـا مـرد بودنـد کـه ۴ نفـر اسـتاد، ۶ نفـر دانشـیار و ۹ نفـر اسـتادیار بودنـد. بـر اسـاس یافته‌هـای تحلیـل محتـوا حاصـل از مصاحبه‌هـا، ۸۰ کـد اولیـه بـه دسـت آمـد کـه بعـد از طبقـه بنـدی ۲۱ شـاخص و ۳ مقولـه محـوری یـا بعـد معنویـت اسـلامی بـه دسـت آمـد. در جـدول شـماره ۲ ابعـاد و شـاخص‌های معنویـت اسـلامی بـرای دانشـجویان دوره‌هـای پزشـکی آورده شـده اسـت.

بُعد بینشی معنویت اسلامی

بینـش عبـارت اسـت از طـرز تلقـی انسـان نسـبت بـه محیـط پیرامـون خـود و وقایـع و رویدادهایـی کـه صـورت می‌گیـرد. شـاخص‌های ایـن بُعـد از معنویـت اسـلامی، توحیـدی شـناخت خداونـد و صفـات او، معرفـت نسـبت بـه قائـم بـه ذات بـودن خداونـد، بینـش بـه یگانگـی خداونـد، شـناخت ویژگی‌هـای روح در مقابـل جسـم، شـناخت کافـی از آخـرت، آگاهـی نسـبت بـه حیـات جاویـدان و شـناخت پیامبـران الهـی از تحلیـل داده‌هـای مصاحبـه بـه دسـت آمـد.

بُعد نگرشی معنویت اسلامی

بُعـد نگرشـی بـه عواطـف و احساسـات نسـبت بـه خداونـد اشـاره دارد. بـر اسـاس یافته‌هـای حاصـل از تحلیـل داده‌هـای مصاحبـه، شـاخص‌های اعتقـاد بـه نیـروی مـاورای طبیعـه، اعتقـاد بـه خـدا، نیـت در انجـام امـور بـرای خـدا، اعتقـاد بـر لـذت ابـدی معنـوی، ایمـان بـه پیامبـران الهـی و ائمـه معصومیـن، و محبـت نسـبت بـه معصومیـن

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]
[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

جدول شماره ۲- ابعاد و شاخص‌های معنویت اسلامی

ابعاد	شاخص
بینشی	معرفت به صفات خداوند
	معرفت نسبت به قائم به ذات بودن خداوند
	بینش به یگانگی خداوند
	شناخت ویژگی های روح در مقابل جسم
	شناخت کافی از آخرت
	آگاهی نسبت به حیات جاویدان
	شناخت پیامبران الهی
نگرشی	اعتقاد به نیروی ماورای طبیعه
	اعتقاد به خدا
	نیت در انجام امور برای خدا
	اعتقاد بر لذت ابدی معنوی
	ایمان به پیامبران الهی و ائمه معصومین
	محبت نسبت به معصومین
رفتاری(پیامدی)	ارائه رفتارهای عبادی
	پیوند زندگی با خدا
	توکل به خدا در کلیه امور
	با ارزش بودن اعمال
	انجام اعمال بر اساس پیامدهای آخرتی آن
	عمل براساس آموزه‌های قران
	عمل بر اساس سنت معصومین
	الگوبرداری از زندگی معصومین

به دست آمد.

بُعد رفتاری معنویت اسلامی

بُعد رفتاری، اشاره به رفتاری دارد که فرد بعد از شناخت به خالق خود و کسب بصیرت از خود نشان می‌دهد. محبت و عاطفه نسبت به خالق هستی در قلب فرد جای گرفته و به اجرای دستورات و تکالیف دینی می‌پردازد، معنویت بدون اعمال صالح معنویت حقیقی نمی‌باشد. بر اساس یافته‌های حاصل از تحلیل داده‌های مصاحبه، شاخص‌های ارائه رفتارهای عبادی، پیوند زندگی با خدا، توکل به خدا در کلیه امور، با ارزش بودن اعمال، انجام اعمال براساس پیامدهای آخرتی عمل، عمل بر اساس آموزه‌های قرآن، عمل بر اساس سنت معصومین و الگوبرداری از زندگی معصومین به دست آمد.

در ادامه به متن بخش از مصاحبه‌ها اشاره شده است. در گفتمان اسلامی معنویت فقط منحصر به ارتباط انسان با خدا می‌باشد. در این مورد مصاحبه شونده کد ۰۰۱ بیان داشت: «معنویت را می‌توانیم اعتقاد داشتن به نیروی ماورای نیروی مادی، معنا در مقابل ماده، روح در مقابل جسم، عالم لاهوت در مقابل عالم ناسوت بدانیم. در معنویت اسلامی، جنس این امر غیرمادی، توحیدی است. به خداوند متعال اعتقاد داریم که صفاتش را صفات ثبوت و سلبی می‌شناسیم و اعتقاد داریم، طبیعتا برگرفته از قرآن و احادیث ائمه اطهار است و مبانی مشخصی دارد، این ارتباط معنوی در محیط بالینی در حوزه کادر درمان و حوزه بیماران مشهود است».

بنا به نظر مصاحبه شونده کد ۰۰۲ بیان نمود: «معنویت هر آن چیزی هست که من را به خداوند یکتا متصل نماید، حالا چه ارتباطم با خداوند باشد و چه ارتباطم با طبیعت باشد یا

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

جامعه، در همه این حوزه‌ها در آن چیزی که من را به خداوند متعال نزدیکتر کند، در حالی که در یافته‌های غربی ممکن هست چنین چیزی را نبینیم، اینجاست که تفاوت بین معنویت اسلامی و معنویت سکولار دیده می‌شود. با توجه به تعالیم اسلام هر آنچه به خداوند مربوط می‌شود و هر آن چیزی که در جهت رسیدن به خداوند مربوط میشود و در عالم ماده نمی‌گنجد، معنویت می‌شود که آخرین مرحله آن قرب الهی است». مصاحبه شونده کد ۰۰۳ بیان داشت: «اگر سیاست‌های ابلاغیه نظام سلامت را نگاه کنیم، می‌بینیم که به معنویت اشاره شده و با یک رویکرد کل‌نگر، تعریف معنویت اسلامی به خصوص در جامعه ما با توجه به نوع مذهب که سکولار نیستیم، با تعریف معنویت یک جامعه سکولار تفاوت عمده دارد، صرفا یک معنا بخشیدن به زندگی نیست و ارتباط با خداوند اصل هست».

مصاحبه شونده کد ۰۰۴ اظهار داشت: «معنویت عبارت است از ارتباط فرد با خدا، خود، دیگران و طبیعت. این یک تعریف عمومی است منهای این که پیرو چه دین باشی و یا اصلا بیدین باشی، پیرو چه فلسفه‌ای باشی، چون به زعم من معنویت را حتی افراد بیدین هم می‌توانند داشته باشند، منتهی چیزی که در بحث اسلام هست نیت هست، کسی معنویت اسلامی دارد که نیت آن قرب الهی باشد، نه این کار را برای خود انجام دهد، نه برای دیگران و نه برای طبیعت، نیت این باشد که من مخلوق خداوند هستم و تکلیفی دارم و وظیفه دارم آن را انجام دهم». مصاحبه شونده کد ۰۰۶: «وقتی صحبت از معنویت می‌کنیم مسئله باور به چیزهای خارج از جهان مادی است، یعنی اگر چنانکه کسی به نامحسوس‌ها و عالم غیب اعتقاد نداشته باشد هرچند که اخلاق حسن‌های از نظر انسان داشته باشد دیگر دارای معنویت نیست، پس معنویت یک بعدی است ماورای مسائل مادی که در دین مبین اسلام و سایر ادیان الهی، منشا و مبدا را خداوند دانسته، ذات لایزال الهی که همه چیز را آفریده و دستور داده و مشیت او بوده است. کسی که معنویت دارد حتی به نامحسوسات اعتقاد پیدا می‌کند».

زمانی که فرد از معنویت اسلامی برخوردار باشد در تمامی ابعاد وجودی او تاثیرگذار و نمایان هست. معنویت اسلامی سبب می‌شود که فرد، خدامحور بیندیشد و عمل کند. نمی‌توان صرفا با گفتن اینکه من خداوند را قبول دارم، ادعای معنویت اسلامی کرد. بلکه معنویت باید علاوه بر آنکه در قلب انسان جای میگیرد در عمل نیز بروز کند. در این مورد مصاحبه شونده کد ۰۰۷ اظهار داشت: «وقتی کسی بعد معنویت خود را تقویت کرده باشد، می‌تواند در بیانش و صحبتش تجلی پیدا کند، در اعمالش تجلی پیدا کند، در رفتارش با خود، با دیگران و طبیعت و با خداوند تجلی پیدا می‌کند. می‌تواند در بینش و نگرش او تأثیر بگذارد و نگرش خود را نسبت به خداوند، عالم خلقت، خود و اطرافیانش و غیره عوض کند و در رفتارهایش نمود آن را میبینیم. پس بنابراین معنویت همان چیزی هست که ما با آن زندگی می‌کنیم و با ما هست و در کلام، رفتار، روان و قلب ما و در ارتباطمان با تمام جهان هستی می‌تواند نمود داشته باشد».

مصاحبه شونده کد ۰۰۸: «در حقیقت معنویت یکسری ویژگی‌های ذاتی دارد که به فرد برمیگردد، سرشت فرد و در حقیقت ذات فرد با توجه به پس زمینه مذهبی که دارد در یک فضای معنوی قرار می‌گیرد، این سرشت در حقیقت برمی‌گردد به زمینه اعتقادی و علاوه بر این، یکسری اعمال و رفتار هم باعث می‌شود که فضای معنوی را برای فرد عملی‌تر کند. می‌تواند جنبه رفتاری باشد که فرد با آن ارتباط معنوی برقرار می‌کند».

مصاحبه شونده کد۰۰۹: «به معنویت از دیدگاه قرآن می‌توانیم توجه کنیم و می‌توانیم معنویت اسلامی بنامیم. حقیقت همین زندگی هست، ما در قرآن که نگاه می‌کنیم می‌بینیم که قرآن و آموزه‌های دینی به ما می‌گوید که زندگی ما یک سطحی دارد که برای ما قابل رویت هست و یک زیرساختی دارد که شاید در نگاه اول برای ما زیاد محسوس و ملموس نباشد ولی متناسب با اون سطح، در سیر حرکت هستیم و هر چه بتوانیم به سطح باطن نفوذ کنیم به همان میزان به بعد معنوی نزدیکتر شده‌ایم».

ما نمی‌توانیم معنویت را اسلامی و غیراسلامی کنیم، معنویت حسی است فطری و الزاما همراه با آفرینش در نهاد هر فردی هست که می‌تواند و باید پرورانده شود. مصاحبه شونده کد ۰۰۱۶: «در جامعه ما تفکیک بین معنویت و مذهب نداریم، ما در کشورمان اگر کسی معنوی است یعنی به خداوند اعتقاد دارد، اکثر جامعه ما مسلمان هستند اما در کشورهای بخاطر اینکه هزاران فرقه و آیین وجود دارد و هزاران تعریف از معنویت وجود دارد این باعث می‌شود که مجبور باشند تعریف اجمالی و سربسته از معنویت کنند ولی ما مجبور نیستیم. ما معتقدیم معنویت یعنی مذهب، و مذهب یعنی توحید». مصاحبه شونده کد ۰۰۱۷: «در واقع معنویت اسلامی برای ما روشن می‌کند که ما خلیفه خدا هستیم و در کارهای روزمره دست او هستیم. دست من می‌شود دست خدا، پای من پای خدا، چشم من چشم خدا، دل من دل خدا و این را مکرر ما شنیده‌ایم. شاخص‌های معنویت اسلامی اعتقاد به توحید و یگانگی خداوند و معاد و روز آخرت است. به هر میزان که نگاه فرد توحیدی باشد و خداوند را خالق هستی بداند از معنویت بالاتری بهره‌مند است».

مصاحبه شونده کد ۰۰۱۸: «معنویت اسلامی به معنای اعتقاد به پروردگار، تکیه بر خداوند داشتن، احساس حضور او در همه مراحل زندگی و خود را ملزم به رعایت دستوراتش دانستن است».

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

بحث و نتیجه‌گیری

بـر اسـاس یافته‌هـای پژوهـش حاضـر، ۳ تـم اصلـی بینشـی، نگرشـی و رفتـاری بـه عنـوان ابعـاد و ۲۱ تـم فرعـی بـه عنـوان شـاخصهای معنویـت اسـلامی شـامل معرفـت بـه صفـات خداونـد، معرفـت نسـبت بـه قائـم بـه ذات بـودن خداونـد، بینـش بـه یگانگـی خداونـد، شـناخت ویژگی‌هـای روح در مقابـل جسـم، شـناخت کافـی از آخـرت، آگاهـی نسـبت بـه حیـات جاویـدان، شـناخت پیامبـران الهـی، اعتقـاد بـه نیـروی مـاورای طبیعـه، اعتقـاد بـه خـدا، نیـت در انجـام امـور بـرای خـدا، اعتقـاد بـر لـذت ابـدی معنـوی، ایمـان بـه پیامبـران الهـی و ائمـه معصومیـن، محبـت نسـبت بـه معصومیـن، ارائـه رفتارهـای عبـادی، پیونـد زندگـی بـا خـدا، تـوکل بـه خـدا در کلیـه امـور، بـا ارزش بـودن اعمـال، انجـام اعمـال بـر اسـاس پیامدهـای آخرتـی عمـل، عمـل بـر اسـاس آموزه‌هـای قـرآن، عمـل بـر اسـاس سـنت معصومیـن، الگوبـرداری از زندگـی معصومیـن بـه عنـوان شـاخص‌های معنویـت اسـلامی بـه دسـت آمـد. در ایـن راسـتا رحیمـی و همـکاران، در پژوهـش خـود شـاخص‌های معنویـت را مـواردی همچـون امیـد، معنـا و هـدف، بخشـش، عقایـد و ارزش‌هـا، روابـط، اعتقـاد بـه خـدا، اخلاقیـات، نـوآوری و خودبیانـی برشـمردند (۱۵). عباسـی و همـکاران، ابعـاد معنویـت را تـلاش بـرای معنـا و هـدف، تفـوق و برتـری، اتصـال، ارزشـها بیـان داشـتند (۱۱).

جعفـری، مؤلفه‌هـای معنویـت از منظـر اسـلام را اینگونـه دسـته‌بنـدی کـرده اسـت: حـس پیونـد؛ بـاور بـه اینکـه فـرد، بخشـی از جامعـه بـزرگ بشـری اسـت و نقـش گریزناپذیـر وی در تـداوم هارمونـی زندگـی، جهـان شـمولی، بـاور بـه ماهیـت تـوام بـا وحـدت زندگـی، تحقـق دعـا، احسـاس شـعف و خشـنودی ناشـی از رویارویـی شـخصی بـا واقعیـت متعالـی، تحمـل تناقصـات، توانایـی زیسـتن بـا ناپایـداری و تناقصـات در زندگـی شـخصی، توانایـی پذیـرش زندگـی و دیگـران، حساسـیت بـه نیازهـای دیگـران، وجـودی بـودن، میـل بـه زندگـی در لحظـه و امیـد بـه زندگـی بهتـر در آینـده، مشـتاق رویارویـی بـا تجربه‌هـای زندگـی بـه عنـوان فرصـت بـرای رشـد و شـادی، سـپاس همیشـگی نعمت‌هـای الهـی، حرکـت همـراه بـا بیـم و امیـد در مسـیر رضایـت الهـی در همـه‌ی شـئون فـردی و اجتماعـی و شـاخص‌ها، آخرت‌گرایـی، پایـداری، زندگـی بـر اسـاس فطـرت، اصـل کمـال (۱۶). از دیـدگاه رودگـر و همـکاران، مؤلفه‌هـای معنویـت عبـارت اسـت از: عقلانیـت، اعتـدال و عبودیـت (۱۷). غبـاری بنـاب و همـکاران در پژوهشـی ابعـاد معنویـت را فعالیـت مذهبـی، تجربـه هسـتی و احسـاس متعالـی عرفانـی بیـان داشـتند (۱۸).

حیدرنـژاد و همـکاران، درپژوهشـی بـا عنـوان "بررسـی تاثیـر برنامه‌هـای مذهبـی مـدون و مسـتمر بـر سـلامت معنـوی دانشـجویان" بـه ایـن نتیجـه رسـیدند کـه دانشـجویان شـرکت‌کننده در برنامه‌هـای مذهبـی مـدون از سـطح سـلامت معنـوی بالاتـری در بعـد مذهبـی و همچنیـن در بعـد وجـودی برخـوردار بودنـد و اجـرای برنامه‌هـای مـدون مذهبـی در دانشـگاه منبـع نیـرو بخشـی بـرای سـلامت معنـوی دانشـجویان بـوده اسـت (۱۹). یافته‌هـای مطالعـه پژوهشـی دیگـری بـا عنـوان "بررسـی میـزان سـلامت معنـوی بـر مبنـای آموزه‌هـای اسـلامی در دانشـجویان دانشـگاه علـوم پزشـکی مازنـدران" نشـان داد، دانشـجویان در حیطـه شـناختی و احساسـی از سـطح سـلامت معنـوی نسـبت بالایـی برخـوردار هسـتند امـا در حیطـه شـناختی در گزینـه هـدف‌داری خلقـت و نیـز در حیطـه رفتـاری ضعـف نسـبی برخـوردار بودنـد (۲۰). هیسـائو (Hsiao) و همـکاران در پژوهشـی بـا عنـوان "بررسـی وضعیـت سـلامت معنـوی دانشـجویان پرسـتاری در تایـوان" بـه ایـن نتیجـه رسـیدند، اکثـر مشـارکت‌کنندگان وابسـتگی و مشـارکت در فعالیت‌هـای مذهبـی را گـزارش کردنـد و سـلامت معنـوی آنـان در حـد متوسـط بـود (۲۱).

در حقیقـت، دانشـجوی مسـلمانی کـه بـه وحدانیـت خـدا، جهـان آخـرت و امامـت و نبـوت معتقـد اسـت، ایـن اعتقـاد نـوع نگـرش، ایدئولـوژی و در نهایـت نحـوه رفتـار و کـردار او را مشـخص خواهـد کـرد. طبیعتـا چنانچـه دانشـجوی در زندگـی آینـده شـغلی خـود در جایـگاه اسـتادی و یـا طبابـت قـرار گیـرد، قاعدتـا در برخـورد بـا سـایر دانشـجویان و مراجعیـن، رفتـار یـک مسـلمان واقعـی را از خـود نشـان خواهـد داد. عـلاوه بـر ایـن در زندگـی فـردی (تربیـت فرزندان، سـبک زندگـی، ارتبـاط بـا اعضـای خانـواده)، زندگـی اجتماعـی (در محیـط کار، برخـورد بـا همـکاران، ارباب رجوعـان و غیـره) و زندگـی سیاسـی (مشـارکت‌ها، نگرش‌هـای سیاسـی و غیـره) ایـن شایسـتگی‌ها، تعیین‌کننـده رفتـار و عملکـرد فـرد خواهـد بـود. از سـویی توجـه بـه معنویـت طبیعتـا موجـب فعـال سـازی مسـؤلیت‌پذیری شـخص در زمینـه اصـول و باورهـای دینـی می‌شـود کـه اثـرات جسـمانی نیـز دارنـد. کنش‌هـای معنـوی موجـب افزایـش سـلامت اجتماعـی شـده و تعامـلات اجتماعـی را افزایـش می‌دهـد و حمایـت اجتماعـی نیـز بـه عنـوان یـک منبـع ارتقـای سـلامت جسـمی می‌توانـد خودبهبـودی را افزایـش دهـد. لـذا در کنـار آمـوزش علـوم تخصصـی، ضـروری اسـت تقویـت شایسـتگی‌های معنـوی و اخلاقـی دانشـجویان دانشـگاه‌های علـوم پزشـکی بـا تاکیـد بـر معنویـت اسـلامی از طریـق برنامه‌هـای درسـی و کارگاه‌هـای آموزشـی بیـش از گذشـته مـورد توجـه قـرار گیـرد.

تشکر و قدردانی

مقالـه حاضـر حاصـل بخشـی از طـرح پژوهشـی بـه شـماره ثبـت ۸۱۹۷ معاونـت تحقیقـات و فنـاوری دانشـگاه علـوم پزشـکی ارتـش اسـت. بدینوسـیله از تمـام افـرادی کـه در انجـام طـرح همـکاری نمودنـد، تقدیـر و تشـکر می‌شـود.

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]

منابع

1.Naghavi A, Asaadi M.M, Mirghafouri H. Organizational Spirituality in Yazd's Shahid Sadoghi Hospital: An Islamic Approach. Medical Ethics Journal. 2015:8(30): 155-182.
2.Azizi F. Mental health; What, Why and How. Tehran: Legal Publications. 2014
3.Abbasi M, Shamsi Koshki E, Abolghasemi M J. An Introduction to Spiritual Health. Tehran: Legal Publications. 2013
4.Asherlos W, Jafari S. Spiritual intelligence, Islamic spirituality is the inevitable necessity of organizations. Management Quarterly in Islam. 2011.7 (15- 16): 199- 216.
5.Motahari M. Monotheistic worldview. Sadra Publications. Tehran.2015
6.Mazaheri Seif HR. A critique of mystical naturalism or naturalistic mysticism. Journal of Religion. 2006 (5-6).
7.Daylami A, Azarbayjani M. Islamic ethics. (7 & 8) Ed. Maaref Publishing Office.2019
8.Yousefi Pashabig H, Heidari M. Investigating the components of Islamic spirituality and ethics in the workplace, Second International Management Conference; Challenges and solutions. Shiraz. 2014
9.Elhaminia AA, Hosseini Gh, Rokni Lemoki MT, Zamani Mahjoub H, Soleimani M, Shaker A, Yousefiyan N. Islamic spirituality, what, how and why. Qom: Zamzam Hedayat Publications. 2011
10.Atafar A, Amiri Z, Kazemi A, Amiri Y. The effect of Islamic spiritual leadership on organizational performance, Bi-Quarterly Journal of Islamic Management. 2013; 21 (1): 219-239.
11.Abbasi M, Azizi F, Shams Koshki E, Naseri Rad M, Akbari Laleh M. Conceptual definition and operationalization of spiritual health: a methodological study. Medical Ethics.2012; 6 (20): 11- 44.
12.Hosseini M, Doran B, Fathi Ashtiani A, Rabiee M, Nouhi S, Fajrak H. Ethical principles for treating psychological disorders by biofeedback method. Journal of Nurse and Physician Within War. 2015; 2 (4):168-176.
13.Leikas J. Life-Based Design. A holistic approach to designing human-technology interaction. Edita Prima Oy, Helsinki: VTT Publications. 2009
14.Ghanbari R, Mohammadimehr M. Identification of dimensions and indicators of spiritual health: A qualitative study. J Edu Health Promot.2020;9)352(:1-8.
15.Rahimi N, Nouhi E, Nakhaee N. Spiritual Well-being and Attitude toward Spirituality and Spiritual Care in Nursing and Midwifery Students. IJN. 2013; 26 (85):55-65.
16.Jafari Sh. A reflection on organizational spirituality with an Islamic approach. Journal of Islamic-Iranian Progress Model. 2012; 2 (3): 179- 200.
17.Roudgar MJ. Spirituality in Holy Quran. Theological Doctrianal Research (The Islamic Science Quarterly). 2009;4(14):15-3.
18.Ghobari Bondab B, Lavasani M, Mohammadi M.R. Development of The Spirituality Scale. Journal of Psychology. 2005:9(3):261-278.
19.Heidarnezhad R, Nazari R, Ebrahimian R. Effect of Continuous and Systematic Religious Programs on Spiritual Health among University Students.Religion and Health. 2016;4(2):39-45.
20.Zakavi A A, Marzband R, Moallemi M, Mohammadpour R A, Afzali M A, Mohammadi Laeini M B. Level of Spiritual Health According to Islamic Teachings in Students Studying in Mazandaran University of Medical Sciences. J Mazandaran Univ Med Sci. 2015; 25 (126) :111-121.
21.Hsiao YC, Chiang HY, Chien LY. An exploration of the status of spiritual health among nursing students in Taiwan. Nurse Educ Today. 2010;30(5): 386- 92.

[Downloaded from npwjm.ajaums.ac.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.29252/npwjm.9.33.37]